

«Անձն, ունիս համարեալ բարութիւնս բազումս ամաց բազմաց» եւ ասով քիչ մը կը շեղի յոյն բնագրէն, որ այսպէս է. $\phi\upsilon\chi\eta, \epsilon\iota\chi\epsilon\iota\varsigma \pi\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha} \acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\acute{\alpha} \kappa\epsilon\acute{\iota}\mu\epsilon\nu\alpha \epsilon\iota\varsigma \xi\epsilon\tau\eta \pi\omicron\lambda\lambda\acute{\alpha}$, ուր $\kappa\epsilon\acute{\iota}\mu\epsilon\nu\alpha$ վերադիր է (apposition) $\acute{\alpha}\gamma\alpha\theta\acute{\alpha}$ -ին: Ինծի կը թուի թէ կարելի է հայկական թարգմանութիւնը բնագրին պէս հասկնալ ու համարեալը բարութիւնսին վերադիր համարել. որովհետեւ համաձայնութեան օրէնքը, որուն պատճառով Պ. Վլատ կը ստիպուի այսպէս մեկնել, հայերէնին մէջ միշտ ու անպատճառ գործածութիւնը չունի եւ շատ անգամ դանց կ'ըլլայ: Առձեռն ունեցած բազմութիւն օրինակներէս մէկ քանիով կը գոհանամ:

- 1) Եւ ամբարձեալ ի Պափէ Պաղոսեանց (Գործք. ԺԳ, 13) փոխանակ՝ ամբարձեալքի:
- 2) Երանելի են կանայք քո եւ երանելի ծառայք քո (Գ թագ. Ժ, 8) փոխանակ՝ երանելիք... երանելիքի:
- 3) Հունձք բազում են, եւ մշակք սակաւ (Մատթ. Թ. 38) փոխանակ՝ բազումքի... սակաւքի:

Ասոնցմէ, ուրեմն, յայտնի կ'երեւի թէ ինչպէս համաձայնութեան օրէնքը երբեմն չի պահուիր, եւ ըստ իս նման պարագայ մըն ալ է նաեւ վերեւ Ղուկասի ԺԲ, 19 համարին Համբարեալը:

Բ. — Ողջամբը Պ. Վլատ գոյական կը համարի (75). լաւագոյն է ըսել թէ մակբայ է:

Գ. — Նոյնպէս որ-ը ցուցական գերանուն

կը կոչէ (88), որ քերականներու ու իմաստին համեմատ յարաբերական գերանուն է:

Դ. — Գրքիս ընթերցման ընթացքին հետեւելով նաեւ անոր եւրոպական գրով միջազգային ուղղագրութեան, հանդիպեցայ հետեւեալ վրիպակներուն.

բարձեալ, եւ ոչ բառեալ (էջ 56):

պատգամաւորքն, եւ ոչ պատգամաւորքն (էջ 74):

առնիցէ, եւ ոչ առնիծէ (էջ 83):

օր ըստ օրէ, եւ ոչ որ ըստ որէ (էջ 128):

առաքեաց, եւ ոչ աքաքեաց (էջ 139):

առաջնորդն, եւ ոչ աղաջնորդն (էջ 70):

զպտուղ, եւ ոչ զպտուր (էջ 83):

առնիցեն, եւ ոչ աքնիցեն (էջ 88):

առնէին եւ ոչ աքնէին (էջ 142):

վաղվաղակի, եւ ոչ վաղվաքակի (էջ 140):

Մեծապէս գնահատելով Պ. Վլատի այս ուսումնասիրութիւնը, կը շնորհաւորենք զինքը իր յաջողութեան համար եւ կը սպասենք նորանոր նման կարեւոր ուսումնասիրութիւններու, որոնք պիտի ծառայեն Հայ լեզուի թանկագին ու թագուն հարստութիւնները ցուցադրելու օտարներուն, երբեմն նաեւ մեզի, որ ամէնօրեայ մեր ընտանութեան պատճառով ընդհանրապէս ուշ չենք դարձներ անոր բացառիկ գեղեցկութիւններուն. մինչդեռ օտար աչք մը, մանաւանդ երբ ան օժտուած ըլլայ լեզուագիտական որոշ չափով ծանօթութիւններով, իսկոյն կ'անդրադառնայ եւ ըստ այնմ յարմար առիթին կը նշանակէ հայերէնի համեմատական գեղեցկութիւններն ու արժէքները:

Հ. ԱՐՍԷՆ ԱՌԱՄԵՆՍ

ԼԱՅՊՆԻՑ ԵՒ ՀԱՅԵՐԸ

Ուսումնասիրական պրպտումի մը ընթացքին՝ Իտալիոյ Լուքա քաղաքին եկեղեցոյն դրան վրայ գտնուող հայերէն արձանագրութեան մը մասին, հանդիպեցայ Լայպնիցի մէկ նամակին, որուն մէջ նա կ'ակնարկէր ուրիշ գիտնական գերմանացիի մը՝ հայագէտ Լա Քրոզի՝ մեկնութեան յիշեալ արձանագրութեան:

Անդրադոյն պրպտումով մը տեսայ որ Լայպնից հայագէտ Լա Քրոզի հետ գեո ուրիշ երկար թղթակցութիւն մը ունի, ուր բազմաթիւ ակնարկներ կան իր կողմէն հայ լեզուին եւ պատմութեան մասին:

Հանճարեղ մարդուն հետաքրքրութիւնը հայերու հանդէպ այնքան աւելի հաճելի է, որքան որ իր ակնարկութիւններն եւ յուշերը յատուկ գնահատանք մ'ունին եւ եղած են մեր ազգային քաղաքակրթութեան ամէնէն տխուր շրջանին՝ որ ԺԵ թեան ամէնէն տխուր շրջանին Լայպնից դարն է, եւ որուն մէջ ապրեցաւ Լայպնից (1646-1716):

Լայպնից իր հայագէտ թղթակցին՝ Լա Քրոզի մասին ոչ միայն գովեստով կը խօսի, այլ նաեւ կը դրուատէ անոր լեզուագիտական տաղանդը եւ անոր մէջ կը շեշտէ հայերէնի ուսումը, ինչպէս կը տեսնուի Համպուրկի Հանրապետութեան ծերակուտական Conrad Widou-ի ուղղած նամակին մէջ⁽¹⁾ (1716, Մայիս 8) եւ գեո մակին մէջ⁽²⁾ (1716, Մայիս 8) եւ գեո շատ մը ուրիշ նամակներու մէջ՝ ուղղուած նաեւ նոյն ինքն Լա Քրոզի:

Անշուշտ մեր ընթերցողներու ուշադրութեան չի վրիպիր թէ այս Լա Քրոզն է որ իր անունը կապած է մեր հայկական ոսկեզէն Աստուծաշունչին՝ որուն համար հիւսած է անդուգական եւ խորաքանդակ զովեստով՝ «Թագուիի քարգմանութեան» որակումը:

Աւելորդ չէ անշուշտ հարցնել թէ արդ-

եօք Լայպնից ինքն ալ հայերէն գիտէ՞ր: Յայտնի է թէ ո' եւ է դրական կամ հաւանական փաստ չունինք հաստատելու թէ Լա Քրոզի չափ հայերէն գիտէր նա: Սակայն, նկատելով իր ակնարկութիւնները կամ հայերէն բառերը համեմատութեան կոչելը (օր. տե'ս իր ԺԶ. նամակը առ Լա Քրոզ) կարծես կը ստիպուինք ըսելու թէ նա հայերէն գիտէր զէթ տարրական չափով մը, եթէ չնկատենք թէ իր այդ գիտութիւնը մեքենաբար փոխ առնուած է Լա Քրոզէ կամ բառարանէ մը:

Մենք հոս քաղուածօրէն կը ներկայացընենք հայկական ակնարկները Լայպնիցի, իր բազմահատոր գործերու (տպ. Ժընեւ, 1768ին) Ե. հատորէն՝ ուր 632 մեծադիր էջերու մէջ ամփոփուած են իր թղթակցութիւնները, մեծ մասը լատիներէն, մաս մ'ալ Փրանսերէն: Մեր ներկայացուցած մ'ալ Փրանսերէն բնագիրն ալ Փրանսերէն է:

Ընդարձակ գործին հրատարակիչը, L. Dutens, սոյն հատորին լատիներէն յառաջարանին մէջ կ'ըսէ. «Ահա, ով բանիրուն ընթերցող, այն հատորը, որուն մէջ ամէնէն աւելի կը յայտնուի թէ ո'քան յաջող եւ ամէն տեսակ գիտութեան ատակ էր Լայպնիցի հանճարը... Հոս միաժամանակ աստուածարան է, իմաստասէր, տրամաբան, իրաւագէտ, բնագէտ, երկրաչափ, բնական գիտութեանց սիրող, քերականագէտ, քննադատ, պատմագէտ եւն... այն ժամանակներուն բովանդակ Եւրոպայի մէջ չկար գիտնական մը որ իրեն պատիւ չհամարէր անոր խորհուրդ հարցնելու եւ այդ խորհուրդին հետեւելու» եւն:

* * *

(1) «Monsieur de la Croze a un savoir très étendu, mais il a sur-tout un talent très grand pour les langues. Après avoir défriché l'Arménien, il va au copte». (էջ 473, հատ. Ե. Գործք Լայպնիցի:

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏԱՌԻԿՆԵՐ ԼԱՅՊՆԻՅԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԻՆ

ԱՌ. Ա. Մ. ՄԱԹԻՒՐԷՆ ՎԵՅՍՒԷՐ ԼԱ ՔՐՈԶ¹

ԽՈՐՀՐԴԱԿԱՆ, ՀՆԱԳԷՏ ԵՒ ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԱՊԵՏ

Ն. Բ. ԲՐՈՒՍԻՈՅ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ

Ա. - Նամակ ժե. հատուած Բ. (էջ 494)

ՀԱՅ , ՂՊՏԻ ԵՒ ՎՐԱՅԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

«... Լեզուագիտութեան մէջ դուք իսկոյն համաշխարհիկ պիտի դառնա՞ք, պարոն, վասն զի դուք խորապէս կ'ուսումնասիրե՞ք մինչեւ իսկ հայերէն լեզուն, որ միւսներէն բոլորովին տարբեր է: Գիտե՞ք թէ հանգուցեալ պարոն Աճառիքիւսը կը համարէր թէ կապ մը կրնար գտնել հայերէնի եւ ղպտերէնի միջեւ, բայց կը կարծեմ որ կը սխալէր. գէթ ոչ մէկ համոզիչ փաստ կը ներկայացնէր ինծի, այդ տեսակէտով, երբ անոր մասին ինծի կը խօսէր Պերլինի մէջ: Դուք հիմա կրնա՞ք խորապէս դատել: Վրացական⁽²⁾ լեզուն ինծի համար աւելի եզակիան քուեցաւ քան հայերէնը, իր եղանակներու բազմութեան պատճառով: Հայ մետալներու (դրա՞մ) մասին ձեր բացատրութիւնը անկասկած շատ յարմար պիտի ըլլայ մեր ժողովածոյին մէջ մտնելու»: (*Հանդէս*, 10 Դեկտ. 1709) :

Բ. - Նամակի ժէ. հատուած Ա. (էջ 497)

ՀԱՅ ԵՒ ՉԻՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Կը համարձակիմ ձեզի դրկելու այն նամակը գոր Պուրկէ ինծի գրած է Նէօշաքէլէն իմ պատասխանիս հետ: Իրենը դեռ նոր ձեռքս հասաւ՝ պատահարի մը պատճառով: Կը խնդրեմ, Պարոն, որ ինծի հաղորդէք անոր մասին ձեր խորհրդածուրթւնները, որպէս զի իրեն իմացնեմ: Ես իրեն կ'իմացնեմ թէ ձեզմէն է որ կը սպասեմ անոնց լաւագոյնները:

Հայերը արժանի են որ իրենց համար ընէք այն՝ ինչ որ ըրած է Պրն. Լուսովի Հապէշներուն համար:

(1) MATURIN VEYSSIERE LA CROZE.

(1) MATURIN VEYSSIERE LA GROSSE.
(2) Լալպանից առ Լա Քրոզ իր թշ նամական թէլ (էլ 495) քանի մը յոյժ հետաքրքրական նիւթերէ գտա, ինչպէս Ռուսերու կողմէն կատարուած կրկին միտումութիւնը լատիններու վրայ Քոզակը (Kosack) բառի ծագումը են, կը խօսի Ալպաներէն լեզուի մասին եւ հոտ է որ, ինչպէս վերեւ ակնարկեցինք, համեմատուին կը բերէ հայերէս միւ բառը՝ որ նոյն կը թուի ալպան լեզուին նոյնանիւթը բառերուն հետ. ահա իր խօսքերը. il me semble que Massa est viande chez les Esclavons, ainsi cela se rapporteroit à Mix des Albanois, et Mis des ARMENIENS, qui signifie chair chez les uns et les autres.
(3) Թ. նամական թ. հատումածն ալ (էլ 496), ուր կ'ըսէ թէ. «Վար-

Հետաքրքրական է սոյն ժՁ. նամակին Բ. հատուածն ալ (էջ 496), ուր կ'ըսէ թէ՛. «Վերացական լեզուն ալ օր մը քու ուսումնասիրելիքդ պիտի ըլլայ, Պարոն, վասն զի, եթէ Աստուած կամենայ, ես անոր բառարանը պիտի բերեմ քեզի: Անոր քերականութիւն մ'ալ հրատարակուած է Ծառալոցի տպարանէն (Հոռմ, Հաւատոյ Տարածման), բայց ես զայն չեմ տեսած. ուստի հետաքրքրական պէտք է ըլլայ, ինչպէս կը հետեւցնեմ զբախտականէ մը՝ զոր երբեմն տեսած եմ Գրագէտներու օրաթերքին մէջ (Giornale de' letterati)»:

Բայց անդին կ'իմանան որ Հոլանտայի մէջ երիտասարդ մը կայ Շրէտե-
րիուս⁽¹⁾ անունով, որ հայերէն լեզուի ուսման նուիրուած է, որ այն ազգէն
(այսինքն հայեր) ուսուցիչ ունեցած է, եւ որ շուտով Հայերէն Քերականու-
թիւն⁽²⁾ մը պիտի հրատարակէ» Եւն: (Հանովեր, 15 Ապրիլ 1710):

Գ. - Նամակ ժլ. հատուած Ա. (էջ 498)

ԳՈՎԵՍՏ ՊՐՆ. ԼԱՔՐՈԶԻ (ԵՒ ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻՆ)

Մեծապէս երախտապարտ եմ ձեզի որ ինծի ծանօթացուցիք Պրն. Վալ-
ֆիւսը, որ արդէն գեղեցիկ փորձեր հրատարակած է եւ ես երկար ատեն է որ
անոնց կը սպասեմ: Բայց դուք զիս աւելի երախտապարտ կը կացուցանէք մաս-
նակից ընելով զիս ձեր ուսումնասիրութիւններուն, զորս միշտ գեղեցիկ եւ
կարեւոր կը գտնեմ: Եւս (հետեւումք) (նպատակը), եւ վստահ եմ

Կ'ըմբռնեմ Հայ Լեզուի (ուսման) հետեւանքը (նպատակը), եւ վստահ եմ
քէ դուք անկէ շատ գեղեցիկ բաներ պիտի հանէք (օգտուիք) Եկեղեցական
պատմութեան եւ Աստուածաշունչին համար. եւն: (Հանդիւր, 14 Դեկտ. 1711):

(1) *Շրտաբերիւս ալ իր քերականութեան յառաջարանին մէջ ամենամեծ գովեստներով իր խօսի լա Բրոքի մասին իբրեւ մեծ հայադէս. «Amplissimus Vir M. Veyssière LA CROZE, S. Regiae Maj. Borussiae a Consiliis et Bibliothecae Praefectus, ut in omni literatura, sic in Armenicis etiam Doctissimus, in hoc occupatus est, ut eruditissimis suis, quas promittit, observationibus hujus linguae studium et usum commendat».*

[illegible]

ԱՐԱՍԵԱՆ ԼԵՃՈՒԻՆ ԳԱՆՉ
Hoc est: Joh. Joachimi Schröderi THESAURUS linguae Armenicae, antiquae et hodiernae, cum
varia Praxios materia, cujus elenchum sequens pagella exhibet. AMSTELODAMI Anno Aere Chr.
MDCCXII Armenorum MCLX.

MDCCXI Armenorum MCLX.
(Թարգմանելով լատիներենը) «Այսինքն. Յովհ. Յովակիմի Շրճատերի Գահձ հայերէն
Լեզուի, հինին հե նորին, հրահանելի առատ ներթով, որու ցանկը կը ցուցնէ յաջորդ էջը (որ հե-
տեւեւան է)».

Ա. - Ճառ. Հայերէն լեզուի Հնութեան, ...
 ծուկեան մասին: ... ծուկեան (որ կը պարունակէ Տաղաչափութիւն եւ խաղաղըրու-

Բ. - Քերականությանը եւ Առողջանությունը (սովորաբար) հիշում ենք մեզինքն: Երբեք ոչ:

Գ. - Դաւանութիւն Հայ եկեղեցւոյ լատինացիներու հետ միասնականութեան հարցը:

Ներով բացատրուած:

Հայ եկեղեցւոյ ներկայ քաղաքական շարժումներէն է ընտանեկան նիւթերուն

Դ. - Համադրական պատկեր Հայերու սրբազան, աշխարհիկ եւ ընտանեկան սրբերուն
եւ՝ երեք տրամախոսութիւններ՝ Հայոց սրբազան, աշխարհիկ եւ ընտանեկան սրբերուն։ -

9. Համայնագրորդներն, Քերականական հրահանգի, և ճիշտ ցանկեր բաժանումը: - 490 (410+80), հեղինակին նուիրուած է Աստիոյ և Լանտ-

ԹԻՆԵԿԱ ՂԵՐԳԸ ՌԵՃԱԾԱԼ, ԷՆ 490 (410+80):

Զափաղանք հետաքրքրական են յիշում: Կը յուսանք թէ մեր սիրիկն հեռացած հետը
 Լուսինն սովորութիւնները եւ թէ բարբերը: Հոս անոնցմէլ
 Եւ զայնքն յիշով հոս անոնցմէլ Եւ զայնքն յիշով Եւ զայնքն յիշով Եւ զայնքն յիշով

[illegible]

Ա. - Հաստատ եմ նաև, որ իմ փորձը ևս չի հասնում ինչ-որ մեկին, քանի որ իմ փորձը չի հասնում ինչ-որ մեկին, քանի որ իմ փորձը չի հասնում ինչ-որ մեկին:

հասարակօրէն հետեւելով այլ խմբի մտքին՝ նախապէս
ուսումնաց եւ գիտութեանց խաղող որ ունեւոյ եւ շիրա շինելոյ բանց չարին առ-
ջևս տալովն աշխատանքի եւ պատկազան խաղող որ ունին՝ համիչա գինի չեն խմել, դեռ

[illegible][illegible]

Գ. - «Այնպե՛ս է՝ ախր ի վա՛րձը կարճ տևում է։ Կարծես որ հոգիդ
ուշ գրիչ՝ խտրատելով վախժայից աշխատանքներդ, բանց ամենայն երկիր հին, յետ ջրհեղեղին բնակություն»

հին մեծ ու անուշ ժամը
հին ազգ, հին լեզու, հասարակ չեն»:

«Բազմազգի» Ապրիլ - Յուլիս 1940

ՀԱՅՈՅ ԵՒ ՀԻՆ ՄԱՐԵՐՈՒ (MEDES) ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

Զեր նամակները ոչ թէ գիս կը նեղեն, այլ ընդհակառակն գիս երախտապարտ կ'ընեն ձեզի եւ գիս կը հրահանգեն միշտ (հմտացնեն)։ Նեղացած եմ որ զձեզ ծանրաբեռներ են թարգմանութեամբ մը, վասն զի հարիւրաւոր բաներ կան զոր դո՛ւք կրնաք ընել եւ ուրիշները անկարող են ընելու, եւ կան ուրիշ հարիւրաւոր անձեր որոնք կրնային լաւ թարգմանութիւններ ընել։ Սակայն կը յուսամ որ հիմա ազատած պիտի ըլլաք եւ դարձած ձեր սիրած հայերէնին։ Այն գիտը թէ հին Մարերու լեզուն այն է՝ զոր Հայերը պահած են, ինծի համար մեծ եւ գեղեցիկ կը թուէր։ Դարձեալ ատկից կը հասկնամ որ Մարերն ու Պարսիկները բոլորովին տարբեր ցեղի ժողովուրդներ էին։ Չմոռցայ գրելու Վիքիքենսիքի Պրն. Վուփիւսի ընդունելութեան մասին մեր ընկերութեան մէջ, եւ վստահ եմ թէ համաձայն պիտի ըլլան այս նկատմամբ։ Կ'ուզէի որ մեր բոլոր անդամները անոր արժանի ըլլային անոր պէս, իւրաքանչիւրը իր տեսակին մէջ։ Երբոր աւարտէք ձեր Հայերէն կարեւոր աշխատութիւնը, ձեզ պիտի փութացնեմ Զինարէնի մասին։ Ինչո՞ւ համար չէք տպագրել տար ձեր բառարանը պրակ հատորով մը, փոխանակ երկու հատորի քառածալ։ Բաւ է այնպէս չըլլայ որ դուք ուզէք որ մէկը կատին – Հայ ըլլայ եւ միւսը Հայ – Լատին։ Բայց ես կը տարակուսիմ այս մասին, եւ կը համարիմ որ դուք պիտի գոհանաք երկրորդով։ (*Հանդէս*, 17 Մարտ 1712)։

Ե. - Նամակի ԻԱ. հատուած Ա, Գ. Է Զ. (Էջ 502-3)

ՀԱՏՈՒԱԾ Ա. - ՊՐՆ. ԼԱ ՔՐՈՋԻ ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՌԱՐԱՆԸ

Գոհ եմ որ Պրն. Վալֆիլսի իրաւունքը կը ճանչնան, ոչ միայն Պերլինի մէջ, այլ նաեւ այլուր, վասն զի կը լսեմ որ զինքը Համպուրկ կանչած են, ուր նա հաճոյքը պիտի ունենայ աւելի կենակցելու Պրն. Ֆապրիշիլսի հետ: Ինչո՞ւ համար, Պարոն, տպել չէ՞ տար ձեր Հայերէն բառարանը: Մեծապէս վստահ եմ որ պիտի չպակսին գրավաճառներ որ գայն ուզեն տպագրել, եւ ոչ ընթերցողներ որ գայն ուզեն գնել: Եւ եթէ գրավաճառներ ալ պակսին այլուր, կը համարիմ թէ գայն իր վրայ կ'առնէր Ծաւալոցը⁽¹⁾, ինչպէս որ ուզեց յանձն առնել Պրն. տը Սփարվենֆելտի քանի մը երկասիրութիւնները էսփառու լեզուին համար...

Հատուած Գ. - Երբոր փչ բառեր իրարու կը համաձայնին (մմանին) ինչպէս Հայերէն Գերմաներէն, իրաւունք ունիք ըսելու թէ բոլորովին տարբեր է անոնց հիմք:...

Հատուած Զ. - Միշտ պիտի կրկնեմ մաղթանքներս որ Հայերէնէն վերջ
Զինարէնի⁽²⁾... (Հանդէպ, 30 Մայիս 1712):

(1) Հռոմի Հաւատոյ տարածման Ս. Ժողովը:

(2) Յաջորդ ի. Զամակին մէջ ալ նման անկարկ մը ունի անցողակի. «Ահա, կ'ըսէ, Հայե-
րէնէն Ղպտերէնին կ'անցնիւր, թէեւ Պրն. Արդիւթիւս գծեղ բնաւ չէ առաջնորդած այդ ճամբէն»:

Մեծապէս գոհ պիտի ըլլամ լսելու լուրերն ձեր գիտական հետազոտութեանց մասին, այն ատենէն որ պատիւը չունեցայ ձեր նամակներն ընդունելու: Զինաստան, Հայաստան եւ բազմաթիւ ուրիշ աշխարհներ եւ լեզուներ կ'ակնկալեն որ լուսաւորուին ձեր խորհուրդներով (ուսումնասիրութիւններով):

Է. - Նամակ ԻԶ. հատուած Բ. (Էջ 507)

ՀԱՅՈՑ, ՄԱՐԱՅ ԵՒ ԵՊԻՐԱՅԻՈՅ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

Պարոն, կը գմայլիմ որ դուք հետզհետէ աւելի լռյսեր կը գտնէք Հայոց լեզուին եւ պատմութեան շուրջ. անոնք ձեզի երախտապարտ պիտի ըլլան ատոր համար, որքան որ Հայէշները Պրն. Լուսովիի, այսինքն ժողովուրդը անոնց հանդէպ: Հայ իշխանին ուղեւորութիւնը առ քաթարներու Մեծ խանը կը սոր-
վեցնէ՞ մեզի քաթարստանի աշխարհագրութեան մասին բան մը, ինչպէս Ռի-
պինգի ուղեւորութիւնը, որքան ալ համառօտ ըլլայ:

Գուր օր մը ինծի ըսիք որ ապացոյցներ ունիք թէ Մարերու հին լեզուն այն է՝ գոր Հայերը այսօր ալ կը խօսին. մեծապէս գոհ պիտի ըլլամք զանոնք սորվելով: Եւն. (*Հանուկեր*, 24 Մարտ 1715):

Ը. - Նամակ ԻԹ. հատուած Գ - Դ. (էջ 510)

ՀԱՏՈՒԱԾ Գ. - ՀԱՅ ԼԵԶՈՒԻ ՄԱՍԻՆ

Շնորհակալ եմ, Պարոն, տեղեկատուութեանդ մասին հինքու վկայու-
թեանց որոնք քեզի համոզեցին թէ Մարերու լեզուն հայերէնն եղած է: Ատկէ
աւելի յարմար եւ հաւատալի բան չի կրնար ըլլալ: Սակայն մեծապէս նշանա-
կալից կը գտնեմ (անցողակի ըսելու համար) թէ Հայերէն լեզուն, այնքան
տարբեր երբայեցերէնէն ու արաբերէնէն, լեզուն է այն երկրին ուր անկաս-
կած Մովսէս գրած է երկրաւոր դրախտը. ինչ որ ես ալ խորհած եմ երկայն
ատենէ ի վեր՝ Պրն. Ռըլանի հրապարակ հանելէն առաջ: Երկրին ժողովուրդը
այդպէս կ'ընդունէր, ինչպէս կը վկայեն ուղեւորներ. եւ գարմանալի չէ որ
ըսեմք թէ Փիսոն⁽¹⁾ եւ Փասիս⁽²⁾, երկուքն ալ ոսկեքեր, նոյն գետն են. եւ
յայտնի է թէ Գեհոն⁽³⁾ կոչական անուն մ'է, տրուած զանազան գետերու՝ Կաս-
պից ծովին շրջակայքը, ինչպէս նաեւ Արաքսը ուրիշ լեզուներու մէջ:

[illegible]

(1. 2. 3) Pison, Phasis, Gihon *Ծննդոց գրքի յիշած չորս գետեր են որոնք գրախոսէն կը*
ծագէին :

Անտարակոյս գեղեցիկ բաներ ունի՜ք ըսելի՜ք այն երկասիրութեան մէջ գորկը խորհի՜ք (հրատարակել), բոլոր ազգերուն եւ քրիստոնեայ ազանդներուն հաղափական եւ եկեղեցական պատմութեան վրայ: Ատիկա մեծ ձեռնարկ մը պիտի ըլլայ: Կը գգուշանամ ինձզինքս միջամուխ ընելէ ձեզի պատուէրներ տալու: սակայն կը մաղթեմ որ հոն տաք, քաղաքի ձեռք, ձեզի եկած նոր եւ հետաքրքրական դիտողութիւնները եւ յետոյ այդ գործը գնդ չհեռացնէ բնաւ այն մեծ դիտումէն գոր ունի՜ք քիչ ծանօթ լեզուներու լուսաւորութեան մասին, ինչպէս Հայերէնը, Ղպտերէնը եւ մասնաւորապէս Զինարէն եւ յատկապէս իրենց գրութիւնը: (*Հանուկեր*, 29 Ապրիլ 1715):

Թ. - Նամակ ԼԱ. հատուած Ա. էջ (512 - 513)

ՀԱՅ ԳՐԱԶԻՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԼՈՒՔՔԱՅԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԸ

Շնորհակալ եմ փրանսերէն տաղաչափական տողերուն համար, որոնց մասին ձեզմէ տեղեկութիւն խնդրած էի: Իբրեւ անտարակոյս կ'ընդունիմ ձեր հայերէն մեկնութիւնը Լուսֆայի արձանագրութեան մասին: Պէտք չունիմ նորէն անոր պատկերը խնդրելու: (*Հանուկեր*, 21 *Յունուար* 1716):

Ահա Պրն. Լա Քրոզի մեկնութիւնը⁽¹⁾.

«Այս արձանագրութիւնը իտալիոյ Լուիֆա ֆազաֆին Մայր եկեղեցւոյն գաւթին մէջ, տապանագիրն է Հայ զօրականի որ հոն մեռած կը թուի ԺԳ դարուն, ՉՐջան մը՝ որու ժամանակ առեւտրական անդադրում յարաբերութիւն կար եւրոպացւոց եւ Հայոց միջեւ:

Տապանագիրն այսպես կարդալու է Z'Isakob Klatzen hischetzech (ԶՅակոբ Կլայեցին յիշեցէ)։ Տապանագիրն հայկական գլխագրով է, ոչ շատ տարբեր անոնցմէ որ դեռ գրքերու մակտին կը գործածուին (իբր վերնագիր)։ (Klatzen) բառը տեղանուն է ռամկորէն ձեռով. գրական ձեռով Կլայեցի (Klajetzi) պէտք է ըսուէր, Կլայ ֆաղափն անունէն, այսինքն հռոմէական ֆաղափ եփրատի վրայ, քիւ մը ստորեւ Մալաքիայէն՝ այսինքն Մեռիլինէն, որ երբեմն Հայոց մօտ (այժմ կործանած է) Հռոմէական բերդ կ'ըսուէր, Ալլփարաֆի մօտ արաբերէն, էջ 532, սկիզբն էր այլուր։ Այն ֆաղափն մէջ ծնաւ եւ ապրեցաւ Հայերու գրիչը եւ ազգին Պատրիարքը այսինքն

(1) Ուրախ ենք որ Հայալիցիղ գործերուն հրատարակիչը գէթ մէկ անգամ մէջ կը բերէ նոսե հայագէտ գիտնական ևս Քրդիկ նամակ մը: Երեկան ևստիներէն է, (ինչպէս ուրիշ մ'ալ որ մեր նիւթէն դուրս կը մնայ): Յարգելով Յանգընէ մայր պնին Հայագէտին յիշատակը, նկատեմ կու տանք որ հիմնական սխալ մ'ունի յիշեալ հայերէն արձանագրութեան մէջ եւ հետեանանքով այդ սխալին կ'ըսէ այնպիսի բաներ որ հոտ ամենեւին գործ չունին:

[illegible]

Բիշուածը Հաւանորէն կարուց նահանգէն (կարսեցի) մէկն է, որ հոտ պանդխտած է ու վախճանած:

Ինչ որ հետաքրքրական է այդ նամակին մէջ (Լա Դորդր) յիշատակութիւնն է Հայոց պատմութեան գործի մը զօր ինք յօրինած է, որու մասին սակայն տեղեկութիւն չունինք թէ ինչ եղած է, հրատարակութեամբ ձեռագիր մնացած եւ ո՞ւր:

Կաթողիկոսը Ներսէս, որ 1173 թուին մեռաւ: Այդ ֆազաբը կը յիշէ նաեւ Թեոփրաստոս Հայեբու մօտ իր պատգամաւորութեան (յուշերուն) մէջ, որ զայն կը կոչէ Թօմատօն Կօստէն եւ Լէոնմ-
 փալիսոս սլսալ մեկնեցող այդ բառերը լատիներէն թարգմանութեան մէջ դրած է Սահմանֆ
 Հռովմայեցոց: Միւս կողմէն, այս ֆազաբին եւ իր աւանդակէներու մասին երկար գրած եմ
 իմ ձեռագիր Հայկական պատմութեան մէջ»:

Ժ. - Նամակի ԼԵ. հաստուած Գ. (Էջ 517)

ԱԶԳԵՐՈՒ ԾԱԳՄԱՆ ՄԱՍԻՆ

... վասն զի ինծի կը թուի թէ Գաղղիացիք (Gaulois) եւ Գերմանները նոյն ծագումն ունին։ Կալլէսի կամ Պրըթոններու լեզուին կէսն ալ կը համաձայնի ծանօթ տետրոներէնին հետ․ եւ ըստ երեւոյթիւն, միւս մասը միւս կէսին կը համաձայնի կորսուած տետրոներէնի հետ։ Զիս երախտապարտ պիտի թողուի, եւ Կալլէսի կորսուած տետրոները գործիքները զոր ձեռքի մատակարարած է Պարուն, ինծի տեղեկացնելով այն կարծիքները զոր ձեռքի մատակարարած է Հայերէն լեզուի խոր ծանօթութիւնը ազգերու ծագման շուրջ։ Կը թուի թէ Մովսէս մարդկային ցեղի ծագումը Հայաստանի մէջ կը դնէ, ինչպէս գետերը՝ որոնց մասին կը խօսի, եւ որոնք Ովկիանոս, Եւֆրիսէսն Պոնտոս եւ Կասպից ծով կը թափին՝ նոյն Հայաստանի լեռներէն կ'իջնեն։ Եւ նոյն Մովսէսը մարդկային ցեղի վերանորոգութիւնը կը դնէ նոյն Հայաստանի մէջ, բանի որ նա տալանը կը հանգչեցնէ Արարատ լեռան վրայ⁽¹⁾․ եւն։

Ահա առ այժմ այսքան Գերմանացի մեծ իմաստասէր ու գիտական Լայպնիցէն մեր Հայ ազգի մասին :

Ինչպէս բանիբուն ընթերցողները պիտի տեսնեն, այդ հայկական յուշերուն մէջ

з. б. ф.

(1) Վերջին նամակին տեղն ու թուականը ՀՀ դրուած. դատելով սակայն հոն դետեղումի կարգէն՝ դրուած ըլլալու է դարձեալ Համովեր, ընդ մէջ 1716ի Մայիս եւ Հոկտեմբեր ամիսներուն՝ որոնք նախորդ եւ հետեւորդ նամակներու թուականներն են: Եւ արդէն այդ 1716ի Նոյեմբեր 14ին էր որ կը վախճանէր նա Հանովերի մէջ. (ծնած էր Լայպցիգ, 1746ի Յուլիս 3ին):